

LENNART JÖRBERG:

På spaning efter Moder Sveas själ

Patrik Engellaus bok *På spaning efter Moder Sveas själ* är – trots sin titel – en intressant och intelligent skriven bok, som vill framhäva historiens nytta för att förstå nutiden och för att förutse framtiden. Det enda man kan lära av historien är att man inte kan lära något av den är en sentens som författaren citerar för att sedan använda boken att motbevisa detta påstående. Han befinner sig i fint sällskap; många tänkande samhällsforskare har försökt göra detsamma såsom Marx, Spengler, Toynbee, eller på ett något annorlunda plan, Romklubben med sina prognoser om tillväxtens gränser, för att nu inte utsträcka dessa jämförelser till den kristna millenarismen eller Hegels världsande.

Patrik Engellau: **På spaning efter Moder Sveas själ**. Timbro 1987

Den enda gemensamma nämnaren i alla dessa tidigare försök har varit att de alla tagit fel; prognoserna har inte stämt. Om Engellaus försök i denna genre kommer att bli mera framgångsrikt återstår att se, men spåren förskräcker.

Om man vill analysera eller förklara detta årtusendets historia på mindre än 200 sidor är det naturligt att man måste vara selektiv både med källhänvisningar och faktaredovisning. Engellaus källor är i allmänhet av handboks-karaktär och han är föga bevandrad i den moderna debatten, och det är lätt att beslä honom med felaktigheter eller hårdagna analogier. Hans bok är emellertid provokativ och rolig att läsa, men jag har svårt att instämma i hans analys.

Engellaus hypotes eller teori är, att makten över det ekonomiska överskottet

bestämmer historiens gång. Man skulle då kanske vänta sig en analys grundad på ekonomiska teorier och på ekonomiska realiteter, men i stället är det den politiska nivån som är den avgörande; de stora männen, konungarna och kanske i nutiden företagsledare och politiker är historiens drivkrafter. Engellau är vidare en stor svensk patriot eller nationalist. Vad som tilldragit sig utanför Sverige verkar inte ha haft någon större påverkan på den svenska utvecklingen. Visserligen spelade tyskarna en betydande roll under medeltiden och danskarna har försökt inskränka den svenska friheten, men detta har inte varit av större betydelse. De svenska industriarbetarna levde inte under samma misär som i England under 1800-talet, tror Engellau, även om alla data vi har visar att reallönerna i England var avsevärt högre än i Sverige etc. Om 'Moder Svea', för att låna den förment folkliga termen, har haft svårigheter har hon också "gripit in", påstår Engellau. Som analys är detta något platt och intetsägande.

För att göra historien begriplig brukar vi försöka sätta rubriker på olika skeden; medeltid och nya tiden; renässans och barock; karolinsk och gustaviansk; preindustriell och industriell etc. Engellau använder de gamla beteckningar, som åtminstone tidigare lärdes ut i skolorna: Folkungatiden, Kalmarunionen, Vasatiden etc. Det behöver knappast påpekas att alla uppdelningar av tiden i perioder innebr en grad av schematisering och godtycklighet. En test på meningsfullheten i dylika periodiseringar är om de kan bidra till att öka våra möjligheter till kausala förklaringar av den stora mängd fakta vi har att röra oss med. Till skillnad

från tidigare författare försöker han sedan finna gemensamma drag eller utvecklingslinjer inom varje period och indelar dessa i fyra 'livskurvor': grundarperioder, herrevälden, envälden och vad han kallar sökperioder. Historien är alltså en vågrörelse, där vågorna avlöser varandra på ett förhoppningsvis inte helt slumpartat sätt. Sverige befinner sig tydligen i dag i den tredje epoken, dvs under enväldet. Vad som skall följa efter denna är huvudsyftet med analysen av det förgångna.

Engellaus bok är en i raden av analyser där författarna söker finna långa vågor i historien. Han är alltså ingen anhängare av den franska annaleskolans påståenden om att de första 700 åren av detta årtusende uppvisar en 'longue duree', dvs i stort sett en period av oföränderlighet, en uppfattning som inte heller jag delar.

Modern historieforskning är i allmänhet tvärtom angelägen att framhålla att den sk medeltiden var en period med stora och betydande förändringar på många områden. Det finns emellertid ingen samstämmighet i uppfattningen om att vi kan finna periodiskt återkommande vågrörelser i historien, och än mindre finns det några teoretiska motiveringar för detta synsätt. Detta gäller även de sk kondratieffvågorna som Schumpeter gjorde populära, dvs vågrörelser om 50 till 60 år. För dessa saknas teoretiska och empiriska bevis, även om vi kan finna att t ex prisrörelserna har haft en viss periodicitet under de senaste århundradena i Europa.

För Engellau är alltså makten den kraft i historien som åstadkommer vågrörelserna. Makt är inte detsamma som ägande, även om äganderättens förändringar tor-

de vara av betydelse för förståelsen av politiska och sociala skeenden. Engellau nämner över huvud taget inte den debatt som förts det senaste årtiondet t ex av Douglass North, Mancur Olson eller Nathan Rosenberg, där inte bara äganderätten eller makten över organisationerna i vid betydelse varit en framträdande förklaringsvariabel. Rosenberg förklarar den ekonomiska tillväxtens orsaker i västerlandet genom att framhäva att det utvecklades ett 'tillväxsystem', dvs ett system som ger fritt spelrum för innovationer i detta ords vidaste bemärkelse. Detta skedde i väst och ingen annanstans.

Sveriges utveckling är en del av västvärldens och förklaringarna till vår utveckling torde inte avvika från de övrigas i denna del av världen. En diskussion av denna teori saknas helt hos Engellau. Skälet härtill kan vara att Engellau inte vill se Sverige som ett land som kan karakteriseras som västland. "Samhällena i väst sätter friheten högt." I samhällena i öst har aldrig funnits någon frihet. "Den svenska demokratins hemlighet /?/ och det svenska folkets styrka ligger däri att vi blandar systemet från väst med systemet från öst." (s 167ff). Denna hypotes torde ha få anhängare bland historiker; det finns alltför många bevis på att den svenska utvecklingen till övervägande grad har sin anknytning till den västeuropeiska traditionen.

Lika liten roll spelar demografiska variabler eller tekniska förändringar för analysen av den historiska utvecklingen. För honom är det de stora männen som bestämmer historiens gång, även om de på ett något oförklarad sätt verkar inom olika samhällssystem eller formationer. Strukturanalys är inte hans starka sida.

När Engellau skall analysera de olika historiska epokerna väljer han ut händelser som han anser vara karakteristiska och som kan förklara utvecklingen. Implicit driver han nästan alltid kontrafaktiska resonemang, dvs vad hade hänt om inte . . . "Utan odalskiktet /hans benämning på bönder, arbetare och tjänstemän/ ingen Sture, utan Sture ingen Vasa, utan Vasa ingen stormaktstid, utan stormaktstiden inget karolinskt envælde." (s 97). Något bevis för detta påstående kan han av naturliga skäl inte ge. Men det är utan tvivel en deterministisk historiesyn, som ger föga utrymme för analys.

Maktens innehavare stiftar lagar och lagarna leder till ändrade, och bättre förhållanden, för de grupper som kämpar i underläge, dvs de framåtsyftande och kreativa. Lagarna tvingas på en oftast okunnig allmänhet. Storskifte och laga skiften kommer till stånd tack vare lagstiftarna, makthavarna, näringsfriheten under årtiondena kring mitten av 1800-talet lägger grunden till industrialismen etc. Påbud om prisstopp upphäver inflationen. Eller? Det är dock klart att lagstiftarna inte sällan bara konfirmerar vad som redan skett i samhället. Det är marknadskrafterna, för att använda en vag term, som gått före.

Man kan ju fråga sig om Sverige skulle sett radikalt annorlunda ut om makthavarna inte stiftat dessa epokgörande lagar. Det är kanske symptomatiskt för analysen, att teknisk förändring inte spelar någon roll. Det är människan som skapar historien, inte maskinerna, framhåller han. Men det torde inte vara helt främmande för honom att den tekniska utvecklingen också påverkar det sätt på vilket människan agerar. Det är t ex så att

naturresurserna måste ses i förhållande till den tekniska nivån, vilket är ett skäl till att alla domedagsprofetior om naturresursernas snara uttömmande alltid slagit fel.

Skiftesrörelsen kom bl a till stånd därför att jordbrukstekniken förändrades och den sk industriella revolutionen ger goda belägg för att teknik och samhällsförändring inte är åtskilda. Storskalighet och specialisering är ett resultat av tekniken och inte av någon uttalad önskan från företagarna att producera inom en viss ram. "Ju mer arbetsdelning och specialisering vi får, desto starkare blir behovet av centralstyrning, ty någon måste ha överblicken över och ansvaret för helheten", (s 181) påstår Engellau. "Herreskiktets uppgift är att på bred front förverkliga ett tidevarvs fulla potential." "Odalskiktets uppgift är att söka nya vägar när centralmakten och herreskiktet tappat siktet mot framtiden." (s 163). Om dessa påståenden har någon mening eller något förklaringsvärde är tveksamt. Däremot vågar man nog påstå, att det svenska välståndet inte har skapats av makthavarna, även om deras agerande i vissa lägen kan ha underlättat förändring och tillväxt. Men det är också lätt att finna att makthavare har varit en retarderande eller ointresserad kraft.

Historiens böljegång har nått nutiden, politikerväldets tidevarv, och många tecken är orovarslande. Den pessimistiske läsaren kan konstatera att Sverige torde vara det enda land i världen där vi med demokratiska medel håller på att avskaffa demokratin. "Moder Svea" har för all del varit skicklig att organisera sitt folk tidigare. Enligt Engellaus patriotiska syn var Sverige ett föregångsland på 1500-

och 1600-talen i detta avseende. Men hav tröst. 'Moder Svea' kommer att "gripa in" och ställa allt till rätta. Folklig kontroll över överheten har alltid tidigare, liksom folkets inneboende jämlikhetssträvanden, hindrat herremakten från att göra sig alltför bred. "När tiden varit mogen har förändringarna kommit, nästan alltid i fredliga former och alltid till det bättre" (s 195). Som sagt, trösterikt men föga övertygande. Vi befinner oss alltså i ett historiskt övergångsskede. Problemet är att detta har vi alltid gjort, och det intressanta diskussionsämnet blir därför att förklara varför utvecklingen inte blivit en annan än den vi kan konstatera. Om historien inte är determinerad har vi valmöjligheter, och frågan blir då varför vi inte har gjort annorlunda val och vilka restriktionerna varit.

Svenska folkets historia är deras konungars, eller åtminstone deras herrars, och historien är linjär och ganska så de-

terminerad. Engellau har paradoxalt nog en gammaldags historiesyn, som vi inte sett på pränt sedan Grimbergs dagar. Till paradoxen hör också, att trots denna ansats är det en intressant och läsvärd bok, och mina kommentarer skall inte avhålla någon att ta del av hans tankar. De väcker kanske oftare gensagor än instämmanden, men de engagerar, och hur många gånger kan man säga detta om professionella historikers opus?

Citerad litteratur:

Douglass C North, *Structure and Change in Economic History*. Norton & Co, New York 1981.

Mancur Olson, *Nationers uppgång och fall — ekonomisk tillväxt, stagflation och samhällens förkalkning*. Ratio, Stockholm 1984.

Nathan Rosenberg & L E Birdzell jr, *How the West Grew Rich. The Economic Transformation of the Industrial World*. Basic Books, New York 1986.